

לקחים כלכליים לישראל – החשיבות של עצמאות ושל שותפויות

תומר פדלון ואסטבן קלור

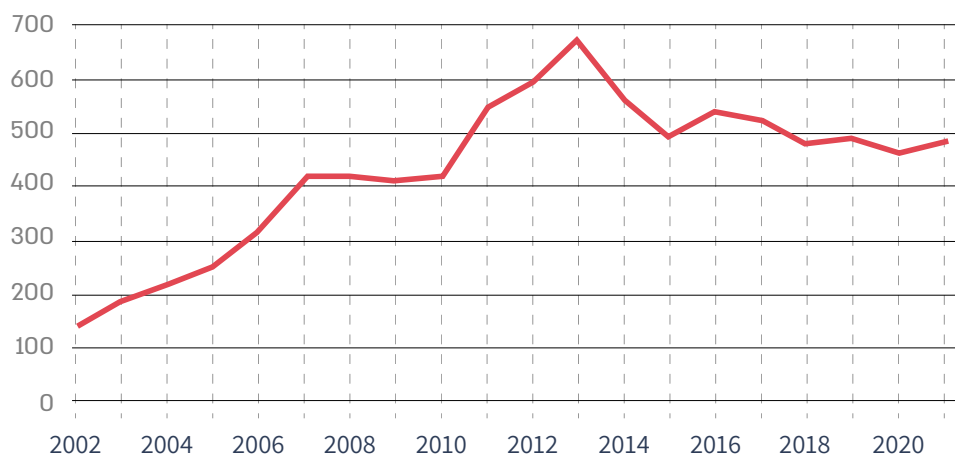
בעת המודרנית נהוג לראות בלוחמה כלכלית מכלול רחב מאוד של אמצעים ושל פעולות שמטרתם לאיים וללחוץ על משק היריב כדי להחלישו וכדי להשיג יעדים אסטרטגיים. על פי הגדרה זו, המלחמה הכלכלית בין רוסיה למערב התחילה הרבה לפני הפלישה הרוסית לאוקראינה ב־24 בפברואר 2022. במערב, בעיקר בארצות הברית ובבריטניה, הקפידו לאיים בפומבי על רוסיה שאם תבחר לנקוט פעולה צבאית ותפלוש לאוקראינה יוקפאו נכסים של מקורבים למשטר ויוטלו סנקציות אישיות על נשיא רוסיה ולדימיר פוטין. איומים חמורים יותר נשמעו זמן קצר לפני הפלישה, כאשר הבינו במערב כי ייתכן שיאלצו לאיים על רוסיה בכלים לא שגרתיים, דוגמת ניתוק בנקים רוסיים ממערכת הסליקה הגלובלית Swift ואיסור על יצוא של מוצרים טכנולוגיים לשטחה. הגדיל לעשות נשיא ארצות הברית ג'ו ביידן כשהכריז בשלהי ינואר כי "נשקלים צעדים בעלי השלכות חמורות על כלכלת רוסיה שלא נשקלו בשנת 2014".¹ כמו הרתעה צבאית גם מטרתם של הלחצים האלה הייתה למנוע מעשי תוקפנות רוסיים נגד אוקראינה בטרם יהיה צורך לממש את האיום. יומיים לפני הפלישה התגברו הלחצים המערביים והוטלו סנקציות ראשונות, לרבות סנקציות אישיות על אישים רוסיים וסנקציות על חברות הקשורות למגזר הביטחוני הרוסי. האיומים לא נוצרו בחלל ריק. בעקבות המלחמה במזרח אוקראינה וסיפוח חצי האי קרים בחודש מארס 2014 החלו האיחוד האירופי וארצות הברית בקמפיין של סנקציות כלכליות נגד רוסיה. הקמפיין היה מצומצם מאוד בהיקפו כדי למנוע פגיעה רחבת היקף באזרחי רוסיה. לשם כך הפעילו האמריקנים והאירופים "סנקציות חכמות" (smart sanctions) שהתמקדו באישים מסוימים, לרוב במקורבים לשלטון, ובחברות רוסיות כדי ללחוץ על הקרמלין לחזור בו מן הסיפוח. רשימת הסנקציות כללה הקפאת נכסים של אנשי עסקים רוסיים, הגבלת תנועה של מקורבים למשטר ושל אנשי עסקים, הגבלת יצוא לרוסיה של מוצרים שיכולים לשמש למטרות צבאיות, סנקציות על בנקים ועל חברות שיכולות לתרום ללחימה וסנקציות על מי שיש לו עסקים בחצי האי קרים (המערב לא ראה בו טריטוריה רוסית).

1 Patsy Widakuswara and Ken Bredemeier "Biden Warns of 'Severe' Actions if Russia Invades Ukraine", VOA News, January 26, 2022, <https://bit.ly/3tU1BPG>

ההכנות הרוסיות למלחמה הכלכלית תוכננו במקביל להכנות לפלישה הצבאית. הפלישה לאוקראינה ב־2022 הייתה למעשה משחק חוזר, המשך לפלישה שמונה שנים קודם לכן ב־2014. הרוסים העריכו שהמערב יטיל עליהם סנקציות רחבות היקף והתכוננו מראש כדי להתמודד עימן באופן מיטבי. במשך שנים ניסו הרוסים לבצר את הכלכלה כדי שתעמוד איתן מול קמפיין סנקציות, חריף ככל שיהיה. בניית "כלכלת המבצר" הייתה הכרחית כדי למנוע מאיומים כלכליים להשפיע על השאיפות הפוליטיות והצבאיות של רוסיה, ואלו הם הקווים המנחים שלה:

הקטנת החוב הרוסי: החשש מהורדת דירוג האשראי ומהקושי לגייס הון בשווקים בזמן מלחמה הוביל לרצון עז להקטין את החוב החיצוני כך שרוסיה לא תהיה תלויה בהלוואות כדי לממן הוצאות בכלל והוצאות מלחמתיות בפרט. על פי הנתונים של הבנק העולמי (ראו תרשים 1), מאז סיפוח חצי האי קרים ועד הפלישה לאוקראינה ירד החוב החיצוני של רוסיה מ־650 מיליארד דולר בשנת 2014 לפחות מ־500 מיליארד דולר בשנת 2021.

תרשים 1: חוב חיצוני של רוסיה, במיליארדי דולרים

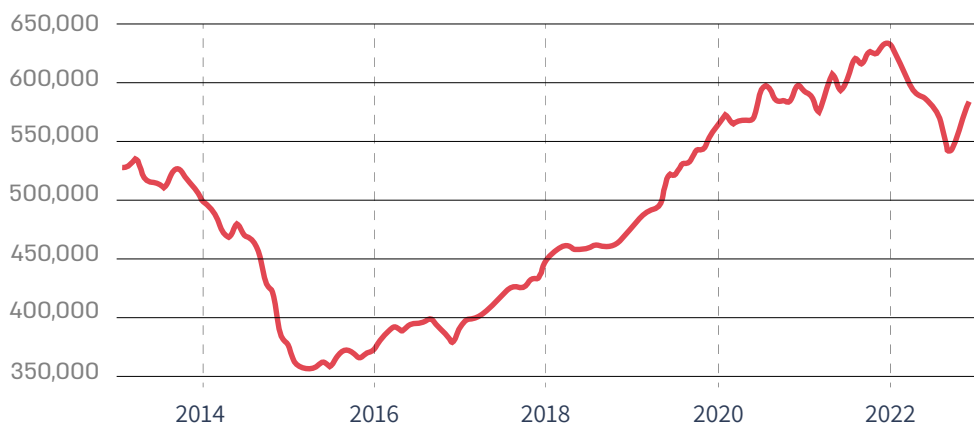

מקור: הבנק העולמי

הגדלת יתרות מטבע חוץ: בשנת 2014 לא הוטלו סנקציות כלכליות מקיפות על רוסיה, והן לא כוונו כלפי כל הכלכלה הרוסית. ובכל זאת הן הצליחו לערער את שער המטבע הרוסי, בין השאר בעקבות בריחת הון זר מרוסיה. לפי התפיסה הרוסית הגדלת יתרות מטבע חוץ הייתה אמורה לתמוך בשער הרובל בזמן אמת באמצעות מכירת מטבע זר, בעיקר דולר

ואירו, ורכישת רובל בשוק החופשי. לכן הגדיל הבנק הרוסי את יתרות מטבע חוץ שברשותו ל-630 מיליארד דולר ערב הפלישה. בתרשים 2 מתוארת ההתפתחות של יתרות מטבע חוץ של הבנק הרוסי בתקופה הרלוונטית.

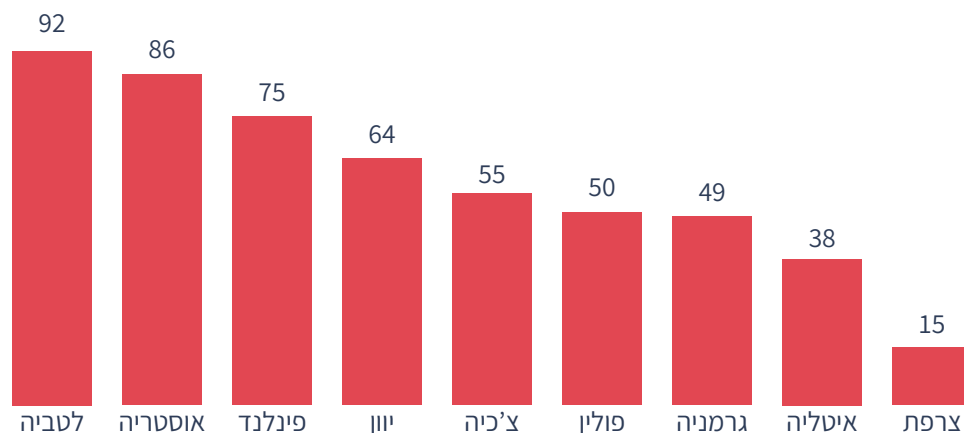
תרשים 2: יתרות מטבע חוץ של הבנק הרוסי, במיליארדי דולרים

מקור: הבנק המרכזי של רוסיה

צמצום התלות הרוסית במערב: לנוכח ניסיון העבר העריכו בקרמלין שאם יוטלו סנקציות על המדינה הן יהיו בעיקרן מן המערב. לכן בתקופה בת שמונה שנים צמצמה רוסיה במידה ניכרת את היבוא ממדינות האיחוד האירופי, והוא ירד מ-114.8 מיליארד דולר בשנת 2013 ל-89.3 מיליארד דולר בשנת 2021. בזמן חיזקה רוסיה את הקשרים הכלכליים עם סין והגדילה את היבוא מסין במקומו של היבוא מן האיחוד האירופי. מקורן של רבע מכלל הסחורות שיובאו לרוסיה בתקופה זו היה בסין.

הגדלת התלות של המערב ברוסיה: לאורך השנים הצליח פוטין להגדיל את התלות האירופית באנרגיה הרוסית. יצוא נפט וגז למדינות אירופה גדל במידה ניכרת גם לאחר סיפוח חצי האי קרים והיה אבן גוף חשובה ביכולת של המערב להעניש את רוסיה באמצעות קמפיין הסנקציות (ראו תרשים 3).

תרשים 3: אחוז אספקת הגז הרוסי מכלל אספקת הגז למדינות נבחרות באירופה בשנת 2021מקור: Statista²

חוסר היכולת והרצון האירופיים להתנתק מן האנרגיה הזולה מרוסיה היה אמור לגרום לאירופים לחשוש להטיל סנקציות על רוסיה, והמשך תזרים המזומנים מן המערב היה אמור לרוך במידה ניכרת את הפגיעה במשק הרוסי. באמצעות האיום על משק האנרגיה האירופי יצרה רוסיה למעשה מענה כלכלי לסנקציות פוטנציאליות מצד המערב.

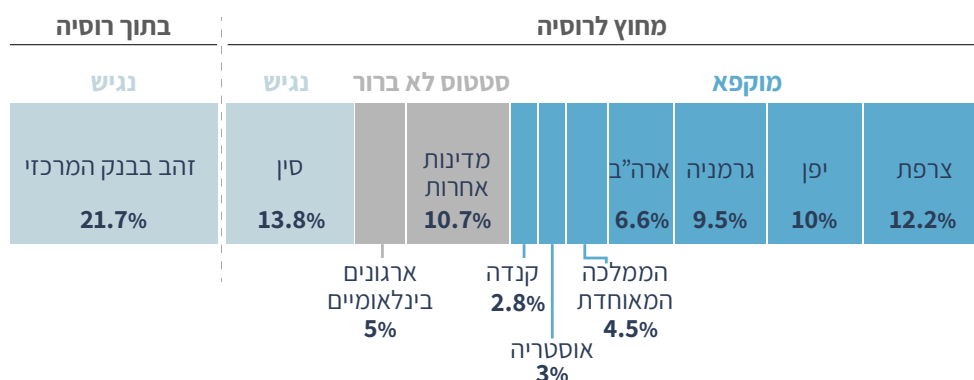
קמפיין הסנקציות

התדהמה מן הפלישה הרוסית הובילה לנקיטת שורה מהירה מאוד של צעדים חסרי תקדים בהיקפם כדי להעניש את רוסיה. המגזר הפרטי נרתם עד מהרה לשתף פעולה עם הסנקציות שהטילו המדינות, אך גם פעל באופן עצמאי כדי לפגוע בכלכלה הרוסית. ממשלות וחברות אימצו בזו אחר זו ובקצב מסחרר סנקציות על אישים, על חברות ועל גופים ממשלתיים, ועדכונים על גופים חדשים הנכנסים לרשימת הסנקציות המתארכת פורסמו חדשות לבקרים בחודשים הראשונים למלחמה. ממאגרי הנתונים העוקבים אחר הסנקציות עולה כי בשנת 2022 הוטלו על רוסיה למעלה מעשרת אלפים סנקציות כלכליות. את רשימת הסנקציות הארוכה אפשר לחלק לשש קטגוריות מרכזיות.

Statista Research Department, "Dependence on Russian gas in Europe 2021, by Country", 2
Statista Publications, August 1, 2023, <https://bit.ly/3tT7g8F>

הקטגוריה הראשונה היא הפיננסים. מדינות המערב ניסו להגביל את הגישה של ממשלת רוסיה ושל חברות רוסיות להון. בשורה של צעדים מתחילת המלחמה הטיל המערב חרם על הבנק המרכזי הרוסי ועל הבנקים המסחריים והקפיא נכסים של מוסדות רוסיים בבנקים מערביים (ראו תרשים 4). ההשלכות של צעדים אלו היו מרחיקות לכת: נשללה מן הבנק המרכזי הרוסי הגישה לחלק גדול מרזרבות מטבע החוץ שברשותו, נפגעה היכולת להנפיק חוב חדש בחלק גדול ממדינות העולם ונותקה הגישה של הבנקים המסחריים הרוסיים ממערכת Swift.

תרשים 4: רזרבות נגישות ומוקפאות של הבנק המרכזי הרוסי, לפי מקום אחזקתן

מקור: הבנק המרכזי של רוסיה; סטטוס הרזרבות נכון ל-28 בפברואר 2022; ערכי האחוזים נכונים ליוני 2021

הקטגוריה השנייה ואולי החשובה ביותר היא האנרגיה. זו הנקודה הרגישה ביותר למערב בכלל ולאירופה בפרט. ארה"ב החילה סנקציות על מגזר האנרגיה הרוסי זמן קצר לאחר הפלישה. סנקציות אלה אסרו על יבוא נפט וגז רוסיים ומנעו מאמריקנים להשקיע במגזר האנרגיה הרוסי. אולם לנוכח התלות שהתפתחה בין אירופה לרוסיה, נמנעו האירופים בחודשים הראשונים מלאמץ צעדים קיצוניים וגורפים בתחום זה, כדי שהנפט והגז הרוסיים ימשיכו לזרום לאירופה. רק בדצמבר 2022 החליטו מדינות ה-G7 לקבוע מחיר תקרה של \$60 לחבית כדי לפגוע בתקבולי הממשלה הרוסית. לעומתן רוב המדינות במערב אירופה לא הטילו סנקציות נרחבות על הגז הרוסי, אלא רק הבטיחו לקצץ במידה ניכרת את היבוא מרוסיה.

הקטגוריה השלישית היא הסנקציות האישיות. הן הוטלו על אישים המקורבים למשטר שיש להם נכסים רבים במערב, בעיקר על אוליגרכים, וכללו מגבלות תנועה, הקפאת נכסים ואף החרמת יאכטות של אנשי עסקים רוסים. זאת ועוד, סנקציות אלו הוטלו לראשונה גם על פוטין עצמו וגם על שר החוץ הרוסי סרגיי לברוב, שנכסיהם, על פי הערכות רבות, פזורים בארצות הברית, במדינות האיחוד האירופי ובבריטניה.

הקטגוריה הרביעית היא הגבלות התנועה. מלבד הגבלות התנועה שהוטלו על אישים מסוימים, הוגבלה מאוד התנועה ברחבי העולם של בעלי דרכון רוסי. מדינות רבות במערב סגרו את שעריהן בפני בעלי דרכון רוסי ואף אסרו על חברות תעופה רוסיות לטוס במרחב האווירי שלהן או להשתמש בשדות התעופה שלהן.

הקטגוריה החמישית היא הגבלת היצוא לרוסיה. ההגבלות על סחר עם רוסיה התמקדו במוצרים אשר עשויים לשמש את צבא רוסיה במישרין או בעקיפין. עיקר ההגבלות הוטלו על הסחר במוצרים טכנולוגיים שהשימוש בהם הוא דואלי, אזרחי וצבאי, דוגמת מוליכים למחצה.

הקטגוריה השישית והייחודית ביותר נוגעת לתפקידו של המגזר העסקי הפרטי. תגובת החברות הפרטיות לפלישה הרוסית הייתה נחרצת ולעיתים מהירה אף יותר מזו הממשלתית. הרצון של החברות להפגין סולידריות עם אוקראינה הוביל לשורה של מהלכים במגוון רחב של תחומים שאינם קשורים במישרין לסנקציות שאימצו הממשלות המערביות. חברות ענק, דוגמת מקדונלד'ס, אפל, מייקרוסופט, רנו ואדידס, החליטו להגביל ומאוחר יותר להפסיק את הפעילות שלהן ברוסיה כדי להפעיל לחץ נוסף על הקרמלין. יתר על כן, את ההסכנות הממשלתית לאמץ סנקציות על מגזר האנרגיה החליפה נחרצות של חברות האנרגיה, דוגמת אקסון, BP ו-Shell – בשבוע הראשון לפלישה הן החליטו להפסיק את הקשרים הכלכליים עם רוסיה ולנטוש שלושה עשורים של השקעות ענק במגזר האנרגיה הרוסי. דפוס הפעולה העצמאי של החברות הפרטיות הוא סמל של קמפיין הסנקציות הנרחב שהופעל על רוסיה. הוא מראה כי לעיתים לחץ ציבורי עצום במדינות האם משפיע על החלטותיהן של חברות פרטיות, המונעות משיקולי רווח, לא פחות משמשפיעות עליהן החלטות ממשלתיות. הפגיעה בשוק העבודה ברוסיה הייתה גדולה מאוד, שכן החברות שעזבו מרצונן את רוסיה העסיקו כ-12 אחוזים מכוח העבודה ברוסיה.

חשוב לציין כי מעולם לא הוטלו סנקציות כה רבות בפרק זמן כה קצר על מדינה מובילה בכלכלה העולמית (הכלכלה הרוסית הייתה ה-11 בגודלה ערב הפלישה). על כן לא נותרו חבילות הסנקציות המערביות ללא מענה, ולאורך השנה הראשונה ללחימה הגיב הקרמלין

באמצעים העומדים לרשותו. רוסיה הטילה סנקציות על פוליטיקאים, על אנשי עסקים ועל חברות במערב. היא גם הקפידה נכסים מערביים והחרימה מטוסים מערביים שהושכרו לחברות רוסיות והיו בשטחה. גם השיבושים התכופים בהעברת סחורות ואנרגיה (כגון ההוראה לשלם ברובל רוסי תמורת אנרגיה) היו צעדי ענישה של הרוסים בתגובה לקמפיין הסנקציות הנרחב עליהם.

אחרי שנתיים של סנקציות על רוסיה קשה לומר שהסנקציות הצליחו לפגוע בכלכלה הרוסית באופן שיגרום לקרמלין לחשוב שנית או לבקש משא ומתן כדי לסיים את הלחימה באוקראינה. מצד אחד, לפי נתוני התוצר הרוסי של שנת 2022 הייתה פגיעה בכלכלת הרוסית, אך היא לא הייתה חריפה כפי שצפו במערב. מצד שני, הסנקציות אכן מקשות על הכלכלה הרוסית ויכולות להשיג אפקט מצטבר ככל שהמלחמה תימשך. קרן המטבע העולמית, הבנק העולמי וארגון המדינות המפותחות (OECD) חזו בחודשיים הראשונים למלחמה ולסנקציות התכווצות כלכלית קטלנית של המשק הרוסי – עד 10 אחוזי תוצר. בפועל, לפי קרן המטבע העולמית ההתכווצות של הכלכלה הרוסית בסוף שנת 2022 היא מינורית – רק 2.2 אחוזי תוצר, הווה אומר קטנה אפילו מהתכווצות התוצר הרוסי בעקבות המשבר הפיננסי ב-2008.³ כמו כן, כתוצאה מהמעבר לכלכלת מלחמה והוצאות צבאיות גדולות התוצר צמח בכ-2 אחוז בשנת 2023.⁴

צמצום הפגיעה בכלכלה הרוסית נבע מכמה סיבות מרכזיות. הראשונה היא ההיערכות הרוסית לסנקציות. הכלכלה הרוסית הצליחה להחליף חלק גדול מן החברות המערביות שעזבו בספקים וביצרנים מקומיים שהצליחו, לעת עתה, להציע אלטרנטיבה ראויה למוצרים אשר רוסיה נהגה לייבא ממדינות המערב. לדוגמה, על חורבות סניפי הקפה של סטארבקס הוקמה רשת קפה מקומית; היא נכנסה לוואקום שנוצר והשתמשה בסניפים ובעובדים לשעבר של סטארבקס כדי לצמצם את הנזק האפשרי לכוח העבודה.

הסיבה השנייה היא היכולת הרוסית להסיט חלק גדול מן הסחר למדינות אחרות. הסחר בין רוסיה לטורקיה, לסין ולהודו גדל במידה ניכרת בשנת 2022. לדוגמה, יבוא שבבים מסין פיצה על עצירת יבוא שבבים מן המערב, והיצוא לטורקיה פיצה על הפסקת היצוא למערב אירופה. היבוא הטורקי מרוסיה צמח תוך שנה אחת מכ-29 מיליארד דולר ל-60 מיליארד דולר. זאת ועוד, הסחר עם כמה מדינות שלא הטילו סנקציות על רוסיה ואינן נתונות תחת

3 International Monetary Fund, "World Economic Update", January 1, 2023
 4 <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/01/31/world-economic-outlook-update-january-2023#Projections>

משטר סנקציות בעצמן היה דרך לעקוף את הסנקציות. לדוגמה, קניית מוצרים מערביים מהודו או מסין. הסיבה השלישית היא חשיבותו של יצוא הסחורות והאנרגיה מרוסיה לשאר העולם. למרות הסנקציות לא יכול היה המערב להתנתק לחלוטין מן הנפט ומן הגז הרוסי, וחלק מן המדינות אשר הטילו סנקציות המשיכו לייבא גז מרוסיה בכמויות קטנות יותר אך במחירים גבוהים יותר בשל עליית המחירים בשוק הסחורות בעקבות המלחמה. למעשה היצוא המסיבי והקטנת היבוא ממדינות המערב יצרו עודף אדיר במאזן המסחרי של רוסיה, שעמד כמעט על רבע טריליון דולר בשנת 2022.⁵

לסיכום, האפקטיביות של הסנקציות תלויה בראש ובראשונה ביכולת וברצון לאכוף אותן. לדוגמה, היוזמה להגדרת מחיר מקסימלי לנפט הרוסי התקבלה בהתלהבות רבה, ונחשבה כצעד משמעותי שיוכל לפגוע בכלכלה הרוסית. אולם בפועל קיים חשש לאכוף את הצעד הזה שיוביל להקטנת ההיצע העולמי ואיתו לעליית מחירים. על כן, רק חלק קטן מהנפט הרוסי המיוצא אכן נמכר במחיר שנקבע ורובו נמכר במחיר גבוה יותר.⁶ בשנת 2023 רוסיה עדיין הצליחה לייצא כ-7.5 מיליון חביות נפט ביום כפי שהיה בשנה האחרונה לפני הסנקציות (2021), ורק לקוחותיה השתנו: בשנת 2021 למעלה ממחצית מהכמות נרכשה על ידי מדינות האיחוד האירופי, ארצות הברית ובריטניה, ואילו בשנת 2023 פחות מ-10 אחוז מהנפט הרוסי נותב למדינות המטילות סנקציות.⁷ ניתוב הנפט הרוסי למדינות אחרות דוגמת סין, הודו וטורקיה עזר לשמר את ההיצע העולמי, כך שבפועל גודלה של העוגה נשמר ורק חלוקתה השתנתה.

ואולם חרף הנתונים הכלכליים של השנה הראשונה לסנקציות, ייתכן מאוד שאת ההשפעה הגדולה של הסנקציות נראה בשנים הקרובות – לאנרגיה הרוסית יימצאו מקורות חלופיים, וצמצום היבוא המערבי עלול לפגוע במאזן הסחר הרוסי. זאת ועוד, היכולת לנהל בו־זמן מלחמה בהיקפים גדולים ומאבק מבית בסנקציות המערביות עשויה להישחק לאורך זמן, ולא בטוח ש"כלכלת המבצר" הרוסית תוכל לעמוד בהשלכות של מלחמת התשה כלכלית המשפיעה גם על יכולתו של הצבא הרוסי להשיג טכנולוגיות מתקדמות.

Jake Cordell and Caleb Davis, "Russia posts record current account surplus of \$227 bln in 2022", Reuters, January 17, 2023, <https://bit.ly/3MmbonN>

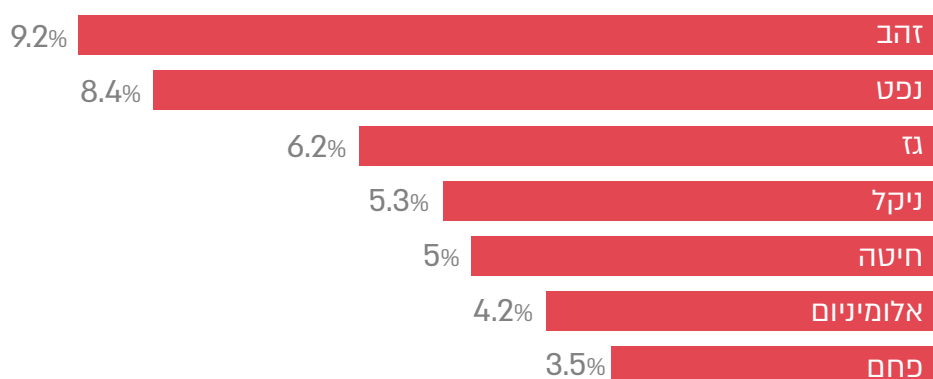
<https://www.ft.com/content/09e8ee14-a665-4644-8ec5-5972070463ad>

<https://query.no/russian-oil-exports-pivots-towards-the-east/>

השלכות על הכלכלה הגלובלית

בשנים האחרונות ירד הנתח של רוסיה בכלכלה הגלובלית. למרות היותה הכלכלה ה-11 בגודלה בעולם, המשק הרוסי הוא פחות משני אחוז מן התוצר העולמי. אולם בזכות העושר האדיר של המדינה במשאבים טבעיים (בהם נפט וגז), במחצבים (לרבות ניקל ואלומיניום) ובחקלאות (בייחוד חיטה ודשנים) הפכה רוסיה לאחת מן היצואניות החשובות בעולם של סחורות אלה (ראו תרשים 5).

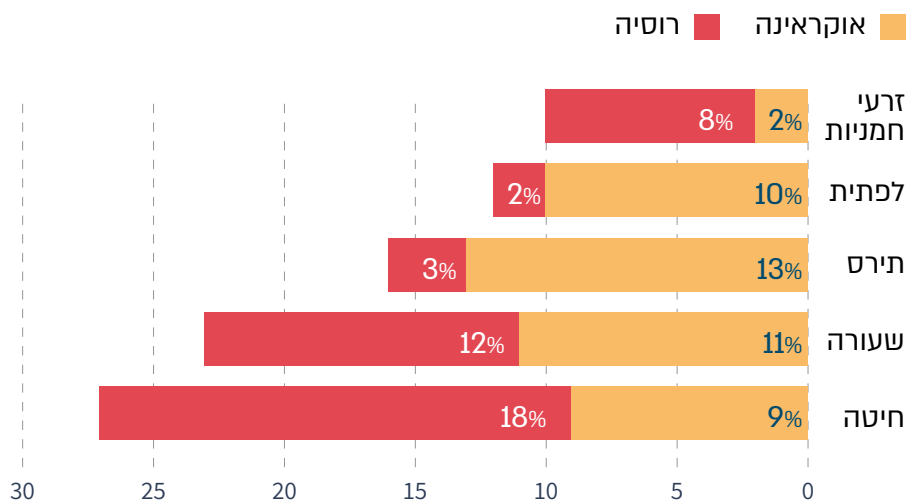
תרשים 5: אחוז יצוא סחורות נבחרות מרוסיה מכלל היצוא העולמי בשנת 2020

מקור: J.P. Morgan

על כן ההשפעה המיידית של המלחמה אשר נרשמה בכלכלה הגלובלית היא על שווקים אלו. חלקה מבוסס על מחסור אמיתי, בעיקר בענפי החקלאות, שלמחסור בהם תרמה גם אוקראינה, וחלקה על ציפיות למחסור. לפי תרשים 6, בשנים 2016–2020 ייצאו רוסיה ואוקראינה יחד יותר מ-25 אחוזים של חיטה ויותר מ-20 אחוזים של שעורה מכלל היצוא העולמי של סחורות אלה.

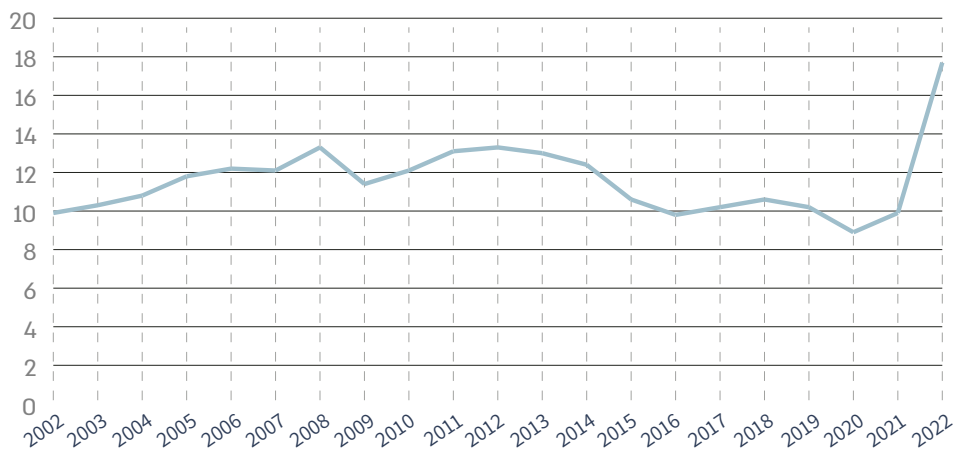
תרשים 6: אחוז היצוא הממוצע של גידולים מובחרים מרוסיה ומאוקראינה בשנים 2016–2020

מקור: Food and Agriculture Organization of the United Nations

מחירי הסחורות והאנרגיה עלו מאוד בחודשים הראשונים של הלחימה, אך חזרו כשנה לאחר תחילתה לערכם ערב המלחמה. לדוגמה, מחיר חבית נפט מסוג ברנט קפץ מ־85 דולר בתחילת שנת 2022 ל־125 דולר בחודש מארס. מחיר הנפט היה כ־100 דולר לחבית במשך חודשים רבים, אך בינואר 2023 ירד ל־85 דולר. גם מחיר הגז הטבעי לאירופה קפץ מ־85 אירו למגה ואת בשעה ל־345 אירו, אך חזר בסוף שנת 2022 למחירו ערב הפלישה. עם זאת אפשר לראות כי מחירי האנרגיה הגבוהים כל כך בתחילת המלחמה, תרמו להוצאות האנרגיה האדירות ברחבי העולם. אותו דפוס פעולה אפיין עוד מוצרים שרוסיה מייצאת; מחיריהם האמירו בחודשים הראשונים של המלחמה, אך חזרו אחר כך לערכם ערב הפלישה.

תרשים 7: אחוז הוצאות האנרגיה מן התוצר העולמי

מקור: אתר OECD

למרות חזרת המחירים לערכם הקודם, אין ספק כי הסנקציות על רוסיה תרמו לתהליכים בכלכלה הגלובלית שהיו בעייתיים עוד בטרם הפלישה. הסנקציות שיבשו עוד יותר את שרשראות האספקה והאיצו מאוד את האינפלציה שחזרה לקדמת הבמה כבר בשנת 2021 בעקבות מדיניות פיסקלית ומוניטרית מרחיבה בתגובה למשבר הקורונה. בשל חוסר האיזון בכלכלה הגלובלית מאז תחילת משבר הקורונה, קשה לאמוד במדויק את ההשלכות הישירות של הסנקציות, פרט למחירים של כמה מוצרים, אך הפלישה והסנקציות בהחלט תרמו את חלקן לשיבושים שכבר היו ויצרו שיבושים חדשים.

מלבד ההשלכות הנובעות ישירות מן הסנקציות של המערב על רוסיה, הזעזוע מן הפלישה הוביל גם להשלכות כלכליות הקשורות לעצם הלחימה. ראשית, המלחמה הגדולה ביותר באירופה מאז שנת 1945 העירה מנהיגים אירופיים רבים מן האשליה כי השלום באירופה אינו בסכנה. במשך שנים סיפקה ארצות הברית את הביטחון למדינות אירופיות אשר סירבו לעמוד ביעד שהציב נאט"ו לתקציבי הביטחון (שני אחוזים מן התוצר הלאומי הגולמי). הפלישה הובילה להגדלת הוצאות הביטחון ברחבי אירופה, הן לחיזוק ולשדרוג המערכות הצבאיות שלהן והן לסיוע ביטחוני לאוקראינה. זו אינה הוצאה חד־פעמית, והיא עתידה להימשך בשנים הקרובות.

המהלכים הללו משפיעים הן בטווח הקצר והן בטווח הארוך על מדינות שנהנו מעשרות שנים של העדר סכנות ביטחוניות מהותיות והיו יכולות להקדיש תקציבים גדולים יותר לבריאות, לחינוך ולרווחה. הגדלה של חצי אחוז עד אחוז משמעה בעבור רבות מהן הוצאה של עוד מיליארדי אירו כל שנה לצרכים ביטחוניים. זאת ועוד, גל של מיליוני פליטים מאוקראינה שטף את המדינות השכנות לה והכביד על המדינות הקולטות. אולם בטווח הארוך הגירה זו עשויה להועיל להן, משום שרבות ממדינות אירופה סובלות ממחסור בכוח אדם בשל שיעורי ילודה נמוכים.

בסיכומו של דבר לפלישה הרוסית לאוקראינה יש השלכות מרחיקות לכת על הכלכלה העולמית. לפני המלחמה העריכו התחזיות שהצמיחה הכלכלית העולמית ב־2022 תהיה בשיעור של כחמישה אחוזים. המלחמה גרמה לפגיעה קשה בשווקים הבינלאומיים (במיוחד בשוקי האנרגיה). פגיעה זו היא אחד הגורמים העיקריים שהאטו את הצמיחה הכלכלית הגלובלית ב־2022 ל־3.1 אחוז בלבד, ו־3 אחוזים בשנת 2023. כמו כן, האירוע הוסיף למתיחויות גיאופוליטיות שכבר קיימות בעולם. על כן, ארגונים כלכליים בינלאומיים וגופי השקעות מקפידים לציין כי המלחמה באוקראינה מכבידה ועוד תכביד על הכלכלה העולמית. בטווח הארוך – המלחמה החזירה לכלכלה העולמית חלק מן המאפיינים שהיו לה בתקופת המלחמה הקרה; במדינות רבות ניכרים לחצים לקדם "מדיניות פרוטקציוניסטית" שתגן על הייצור המקומי ותגרום לדה־גלובליזציה. מלבד הסנקציות והירידה בסחר, שרשראות האספקה מתוכננות מחדש כדי לא לכלול את סין, והייצור מוחזר ככל האפשר למדינות האם של החברות. כמובן שמדיניות זו תוביל לעלייה בעלויות הייצור. הסחר בין רוסיה למדינות מערביות ירד במידה ניכרת ולא יחזור לערכיו לפני המלחמה. מדינות מערביות יצטרכו למצוא תחליפים לייבוא אנרגיה מרוסיה, ורוסיה תצטרך למצוא תחליפים לייבוא טכנולוגיות חדשות.

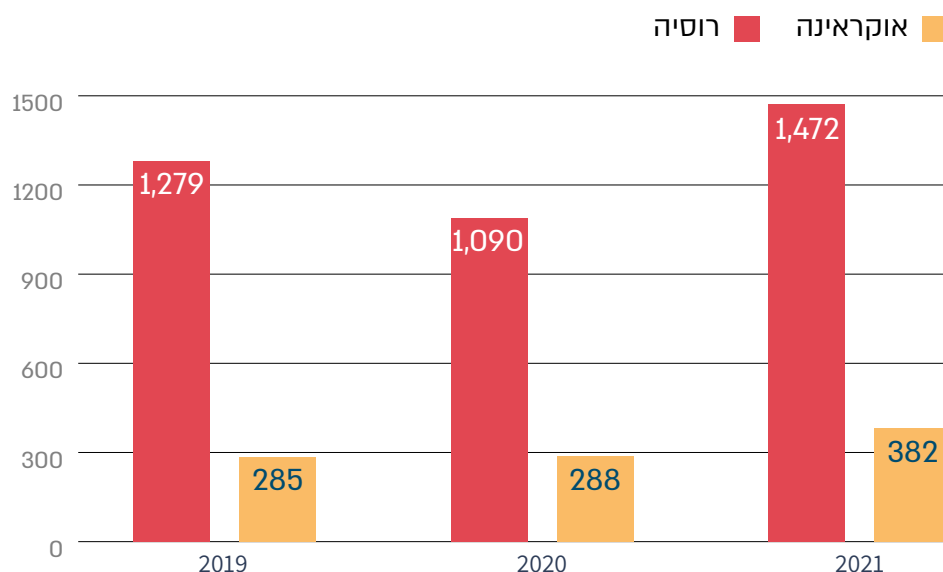
העולם נעשה מקום מסוכן יותר, ושוררת בו יותר אי־ודאות. מדינות מערביות יגדילו במידה ניכרת את הוצאות הביטחון שלהן בתגובה לאיום מרוסיה ומסין. לדוגמה, גרמניה הודיעה כי תקצה שני אחוזים מן התוצר להוצאות ביטחוניות ותקים קרן של 100 מיליארד אירו לחיזוק הצבא. להתפתחות זו יש השפעות חיוביות על כלכלת ישראל, שהיא אחת המדינות הבכירות בעולם בייצור ובייצוא של מוצרים אלה ולפני מלחמת "חרבות ברזל" עניין זה בא לידי ביטוי בעלייה בייצוא הבטחוני.⁸

זה המקום להזכיר את ההשלכות הכלכליות על אוקראינה, המדינה שהמלחמה נערכת בשטחה. המלחמה פגעה ביכולת האוקראינית לייצא מוצרים, לרבות חיטה, ואף גרמה הרס בל יתואר לתשתיות אסטרטגיות, לתשתיות אזרחיות, לבתי מגורים ועוד. במארס 2023, במלאת שנה למלחמה, פורסם דוח של הבנק העולמי ובו הערכה כי עלות הבנייה מחדש של אוקראינה היא 411 מיליארד דולר.⁹ נוסף על סכום אסטרונומי זה העריכה קרן המטבע כי התוצר האוקראיני התכווץ בכ־35 אחוזים בשנת 2022. לנוכח הנזקים העצומים אישרה קרן המטבע במארס 2023 סיוע חריג של כ־15 מיליארד דולר למדינה. זוהי הפעם הראשונה בהיסטוריה שקרן המטבע מסייעת כלכלית למדינה בזמן מלחמה. לפי הערכות קרן המטבע התוצר האוקראיני התאושש מעט בשנת 2023 בשיעור של כ־2 אחוז תוצר לעומת שנת 2022.

השלכות על הכלכלה הישראלית

השפעתה הכלכלית הישירה של המלחמה באוקראינה על ישראל היא מוגבלת. הסחר הישראלי עם רוסיה ואוקראינה היה זניח לפני המלחמה (כ־1.1 מיליארד דולר בשנה, כ־0.7 אחוזים מסך הסחר של ישראל), ולכן המלחמה לא השפיעה במידה רבה על כלכלת ישראל.

⁹ "Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment", The World Bank, March 23, 2023, <https://bit.ly/49adVLJ>

תרשים 8: היקף הסחר הישראלי עם רוסיה ואוקראינה, במיליוני דולרים

עיקר ההשפעות הכלכליות של המלחמה על הכלכלה הגלובלית התרחשו בשוק האנרגיה העולמי, ויש לבחון את ההשפעות הללו גם על ישראל. מאגרי הגז הטבעי של ישראל הגנו על ענף האנרגיה ועל המשק בישראל מפני הזינוק ההתחלתי במחירי הגז העולמיים. בשעה שמדינות אירופיות רבות נאלצו לחפש מקור חדש לצורכי הגז שלהן בחורף ולהימנע מפגיעה כלכלית קשה בעסקים ובמשקי הבית, מאגרי הגז הישראליים מנעו פגיעה דומה בישראל. ואולם בניגוד להשפעה החיובית שהייתה למאגרי הגז הטבעי הישראליים, מדינת ישראל חשה את הזינוק במחיר הנפט בעיקר בחצי שנה הראשונה של המלחמה. הקפיצה במחירי הדלק הורגשה בכל משקי הבית והובילה לפעולה מיידית של משרד האוצר בראשותו של השר דאז אביגדור ליברמן, שהורה להפחית את המס על הדלק.

השילוב של מאגרי הגז הטבעיים וסבסוד חלקי של העלייה במחירי הנפט נטרלה במידה רבה את ההשפעה של מחירי האנרגיה הגבוהים על הפעילות הכלכלית בישראל. ולעומת הצמיחה ב־3.1 אחוזים בלבד בכלכלה העולמית בשנת 2022, הצמיחה בתוצר לנפש בישראל הייתה בשנה זו 4.4 אחוזים, אחת מן הגבוהות בקרב מדינות ה־OECD. פרט לשוק האנרגיה, למלחמה יש השפעות עקיפות אחרות על הכלכלה הישראלית. הראשונה היא העלייה בשיעורי האינפלציה. הזינוק בעולם במחירי הדלק והמזון והבעיות

שהמלחמה גרמה בשרשראות האספקה תרמו לעלייה במחירים לצרכן הישראלי בכ־5.4 אחוזים מאז פרוץ המלחמה. זהו קצב עליית המחירים המהיר ביותר מאז 2008. השפעה עקיפה חשובה נוספת צפויה להיות על היקף הסחר של ישראל. כלכלת ישראל מבוססת על משק קטן ופתוח התלוי במידה רבה בסחר בינלאומי ובהשקעות זרות בענף ההייטק. בעקבות המלחמה כלכלת ישראל צפויה להיפגע מן ההאטה הכלכלית הגלובלית. בראש ובראשונה, האטה באירופה עלולה להוביל בשנים הקרובות לירידה בייצוא הישראלי לשוק האירופי, שהוא כעת יותר משליש מסך היצוא הישראלי. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס), ירידה לא קטנה כבר הורגשה בחודשים דצמבר 2022–פברואר 2023. בחודשים אלה נרשמה ירידה של יותר מ־10 אחוזים בייצוא הסחורות מישראל לאירופה בהשוואה לאותה התקופה בשנה הקודמת.¹⁰ כמובן שההאטה באירופה עלולה לפגוע גם בהשקעות חוץ ישירות של חברות אירופיות בישראל.

זאת ועוד, מדיניות הסחר של ישראל עלולה להיפגע בעקיפין מן הסדר הבינלאומי החדש המסתמן, שבו מדינות מערביות מחרימות במידה מסוימת קשרים עם סין. בעשור האחרון השקיעה ישראל הרבה מאמץ ומשאבים כדי להגדיל את הסחר הביטורלי עם סין; הוא הגיע לשיאו בשנת 2018. התחרות האמריקנית עם סין והחששות מפני ריגול סיני הובילו את האמריקנים לדרבן את ישראל לאמץ מדיניות שונה כלפי סין המרתיעה השקעות סיניות בחברות טכנולוגיה ישראליות ובפרויקטי תשתיות גדולים.

עוד השפעה שכדאי לציין, אם כי עדיין קשה לכמת את השלכותיה הכלכליות, היא של העלייה מרוסיה ומאוקראינה בעקבות המלחמה. לפי הלמ"ס, בעקבות המלחמה באוקראינה עלו בשנת 2022 לישראל כ־60 אלף איש משתי המדינות.¹¹ עלייה מארצות אלו מתרחשת כמובן גם ללא המלחמה, אך המלחמה האיצה את העלייה, ומספר העולים משתי המדינות בשנת 2022 היה פי ארבעה ממספרם בשנת 2021. כמובן אין להשוות נתון זה לעלייה ההמונית של תחילת שנות ה־90 של המאה הקודמת, מייד אחרי נפילת ברית המועצות. עם זאת עלייה כזו משפיעה מיידית על הכלכלה בגלל סלי הקליטה והתמיכה הממשלתית בעולים. יתרה מכך, עלייה של 60 אלף איש בשנה אחת משפיעה בין השאר על הביקוש למוצרים ולשירותים ועל שוק הדיור המקומי, שגם כך סובל מעלייה מתמשכת בביקוש. עדיין אין בידינו פילוח של אוכלוסיית העולים, אך סביר שתהיה להם השפעה חיובית על

10 "הלמ"ס: ירידה של 29.5% ביצוא הסחורות לסין", Port2Port, 1 בפברואר 2023, <https://bit.ly/46LQfMf>
11 "אוכלוסיית ישראל בפתחה של שנת 2023", אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 29 בדצמבר 2022,

<https://bit.ly/45PwaTY>

שוק העבודה אם לפחות מקצתם בגילאי העבודה ובעלי השכלה מתאימה להיקלט בשוק העבודה המקומי.

אם המשק הישראלי ידע לנצל נכון את כל האתגרים הללו, המלחמה תפתח אפיקים חדשים שיאפשרו לו להמשיך לצמוח בקצב מואץ. אפיק אחד כרוך בעלייה בהיקף הסחר בין ישראל למדינות המפרץ. מדינות המפרץ המייצרות אנרגיה לא נפגעו מן המלחמה באוקראינה ואף יצאו נשכרות ממחירי האנרגיה הגבוהים. בשעה שמדינות אחרות נכנסו למיתון, הצמיחה במדינות המפרץ עמדה על כמעט שבעה אחוזים בשנת 2022. הגיעה העת שמדינת ישראל תמנף את הקשרים הדיפלומטיים שרקחה עם חלק ממדינות אלה במסגרת "הסכמי אברהם" ותרחיב את הקשרים הכלכליים איתן. מן הנתונים על המסחר הבינלאומי בשנת 2022 עולה כי ישראל זיהתה חלק מן ההזדמנויות האלה. לדוגמה, היקף הסחר בין ישראל למדינות החתומות על "הסכמי אברהם" עלה ב־82 אחוזים בשנת 2022 (הוא היה 1.905 מיליארד דולר ב־2021 ועלה ל־3.47 מיליארד דולר ב־2022). זאת ועוד, ישראל הגדילה ב־2022 את המסחר עם מצרים (עלייה של 49 אחוזים לעומת 2021) ועם ירדן (עלייה של 48 אחוזים לעומת 2021). התעצמות של פיתוח קשרים כלכליים בשווקים חדשים תגדיל את היציבות הכלכלית של ישראל וגם את הרווחה הכלכלית של אזרחיה. האפיק השני שעל המשק הישראלי לנצל הוא הביקוש העולה של מדינות רבות בענף הביטחון. עוד לפני המלחמה, בשנת 2021, נרשם שיא בייצוא הביטחוני הישראלי – זינוק של יותר מ־30 אחוזים בהיקף החוזים החדשים שנחתמו עם לקוחות מרחבי העולם בסכום כולל של יותר מ־11 מיליארד דולר. לנוכח המלחמה והמתחות במערכת הביטחון נרשמו בשנת 2022 עסקאות גדולות מאוד בענף הזה, בייחוד עם מדינות אירופה ועם מדינות המפרץ. לדוגמה, בשנה החולפת נחתמו עסקאות גדולות במיוחד עם גרמניה, שוודיה, פינלנד, יוון ואיחוד האמירויות; רובן מעוניינות במערכות הגנה אווירית. לאחר התעניינות כזו אין פלא שהתעשייה האווירית דיווחה על עלייה של 11 אחוזים במכירות שלה בשנת 2022.¹² השלכה חיובית נוספת נרשמה בנכסיות של ישראל בתחום הגז הטבעי. משבר האנרגיה הכניס את מערב אירופה למצוקה אנרגטית ולחיפושים אחר מקורות חלופיים. מלבד הגברת היבוא של גז נוזלי מארצות הברית, מאגרי הגז של ישראל היו מקור קרוב ונוח למדינות אירופה. על כן נחתם ביוני 2022 מזכר הבנות בין ישראל למצרים ואיחוד האירופי, והוא יגדיל את היצוא של גז טבעי מישראל למדינות האיחוד האירופי.

12 דני זקן, "אירופה מתחמשת, והתעשיות הביטחוניות בישראל נהנות ממבול של עסקאות ענק", **גלובס**, 24 בפברואר 2023, <https://bit.ly/3QC5zp2>

משמעויות למדינת ישראל

המלחמה בין רוסיה לאוקראינה היא מקרה בוחן בעייתי, בלשון המעטה, כדי להפיק ממנו לקחים בעבור ישראל. מדובר בשתי מדינות אירופיות גדולות. הכלכלות שלהן גם הן גדולות ומבוססות על יצוא של אנרגיה ומזון – מוצרים חיוניים למדינות אחרות בעולם. גודל האוכלוסייה שלהן מאפשר להן לנהל כלכלות סגורות יחסית, המתבססות על ייצור מקומי. לעומתן ישראל היא מדינה קטנה בעלת כלכלה פתוחה, המייבאת מגוון רב של מוצרים ומייצאת בעיקר שירותים וטכנולוגיות מתקדמות בענף ההייטק. גודל האוכלוסייה של ישראל מגביל את יכולתה לייצור עצמאי. ולמרות ההבדלים הניכרים הללו בין ישראל ובין רוסיה ואוקראינה, ננסה בכל זאת להעלות כמה תובנות על מוכנות כלכלית ראויה לפני מלחמה.

התובנה המרכזית שעולה מן המלחמה היא הצורך החיוני בבניית שותפויות אסטרטגיות עם מגוון רחב ככל האפשר של מדינות. עניין זה חשוב במיוחד למדינה קטנה וחסרת יכולת ייצור עצמאי של מוצרים חיוניים. בעולם שבו מדינות יכולות בהרף עין להטיל סנקציות פיננסיות ומסחריות על מדינות אחרות, חשוב ביותר שלכל מדינה יהיו מדינות שלא יצטרפו לסנקציות עליה ויהיו מוכנות להיות שותפות שלה למסחר. אם סין, איראן, טורקיה והודו היו מצטרפות לסנקציות הכלכליות נגד רוסיה, המלחמה הייתה כמובן נראית אחרת לגמרי.

חשוב לציין בהקשר זה שהמלחמה הכלכלית נגד רוסיה היא מלחמה מערבית בעיקרה. בגוש שנלחם כלכלית ברוסיה נכללות מדינות אירופה, ארצות הברית, קנדה, יפן, אוסטרליה, דרום קוריאה וטאיוואן. כלומר אין מדובר בגוש מערבי גאוגרפית אלא תפיסתית, והוא כולל מדינות דמוקרטיות וליברליות אשר פעלו מהר, בשיתוף פעולה ובנחישות. העדרה של ישראל מן המלחמה הכלכלית הזאת עלול להיות בעיה בעבורה. העדר ההזדהות המוחלטת עם הצד האוקראיני, ואפילו המשך הקשרים הכלכליים של גורמים ישראלים עם רוסיה, עשוי להקשות על ישראל בעתיד בשני מישורים: ראשית, חברות ישראליות הפועלות במדינות אשר השקיעו רבות במלחמה הכלכלית נגד רוסיה, עשויות למצוא אקלים שונה של מורת רוח מהעדר הסיוע שלהן למלחמה הכלכלית; שנית, אם ישראל תבקש בעתיד ממדינות הגוש המערבי להטיל סנקציות נגד מדינות, גופים או אישים מסוימים התוקפים אותה, דרישותיה עלולות ליפול על אוזניים ערלות בעקבות הניטרליות הישראלית במאבק הכלכלי נגד רוסיה. מלחמת "חברות ברזל" מדגישה עוד יותר את החשיבות של השתייכות ישראל לגוש המערבי בהובלת ארה"ב. עלייתה של סין ועימה התגברות המאבק הבין מעצמתי, החלישו

בשנים האחרונות את הקמפיינים של סנקציות בהובלת ארצות הברית, שכן סין מצליחה לספק חבל הצלה למדינות הנתונות לסנקציות אמריקאיות כמו רוסיה ואיראן.¹³

במלחמת "חרבות ברזל" באה התמיכה המערבית לידי ביטוי במישור הדיפלומטי והצבאי, כמו גם במישור הכלכלי: ארצות הברית הבטיחה מיד עם פתיחת המלחמה להעביר לישראל סיוע חירום בסך 14 מיליארד דולר, בעוד סין אפילו לא גינתה במפורש את טבח ה-7 באוקטובר.¹⁴ בעולם שהולך ונהיה מפוצל יותר בין גוש מדינות דמוקרטיות בראשות ארה"ב וגוש מדינות לא דמוקרטיות בראשות סין, יש חשיבות אדירה ליחסים הדוקים עם מנהיגת אחת מהצדדים.

הסנקציות האמריקאיות שהוטלו על יחידים ביהודה ושומרון במלחמת "חרבות ברזל" הן נורת אזהרה כלכלית לעתיד: קיים חשש שהן התרחבו לאישים נוספים ואפילו עסקים הקשורים לפעילויות מסוימות ביהודה ושומרון. ישראל צריכה לאכוף את החוק בשטחה ולפעול נגד פורעים, על אחת כמה וכמה בימי מלחמה, כדי להימנע מסנקציות מן הסוג הזה, שאף יפגעו באמון המשקיעים בה.¹⁵

למרות התמיכה הגורפת בישראל בשלבים הראשונים של המלחמה, מדינות מערביות כמו קנדה, ספרד, איטליה ובלגיה החליטו לאחר חמישה חודשים להטיל אמברגו על יצוא נשק לישראל.¹⁶ ליבוא הנשק ממדינות אלו יש משקל זעום ביכולותיו של צה"ל, ואולם האירועים עוררו שוב את הוויכוח בדבר הגדלת ההשקעה בתעשיות הביטחוניות והסתמכות על ייצור עצמי. ייתכן כי המסקנה מהמלחמה באוקראינה ומ"חרבות ברזל" היא שצריך להגדיל את יכולת ההסתמכות העצמית, אך זאת לאו דווקא בשל הסנקציות. כפי שנאמר לעיל, על ישראל להשתייך לגוש המערבי.

עם זאת, הגדלת ההשקעה בתעשיות ביטחוניות רצויה במידה מסוימת. מלחמת רוסיה-אוקראינה הבליטה את המרוץ הבינלאומי להשגת אמצעי לחימה, למשל פגזי תותחים בקוטר 155 מ"מ.¹⁷ כאשר נוצרים מוקדי חיכוך רבים ברחבי העולם, אפשר להעריך בזהירות כי העלייה בביקושים אלה תימשך גם בשנים הקרובות, ולכן על ישראל להצטייד בהם ולהגדיל את יכולת הייצור העצמי. מנגד, צריך להימנע ממצב בו ההשקעה עבור תעשיות ביטחוניות

https://www.inss.org.il/he/strategic_assessment/economics/ 13

<https://www.israelhayom.co.il/news/world-news/usa/article/14782579> 14

https://www.calcalist.co.il/local_news/article/sy6emmacp 15

<https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001474319> 16

https://www.calcalist.co.il/world_news/article/rywy7icg6 17

הינה גדולה מדי, בזבזנית, ולוקחת כוח אדם איכותי מתעשיית ההייטק שהינה הקטר של המשק. על כן, יש היגיון להגדיל את ההשקעה אך במידה נכונה כדי להימנע מחזרה על טעויות עבר, כפי שבאו לידי ביטוי בהשקעות הבטחוניות העצומות אחרי מלחמת יום כיפור.

חשוב מאוד להקטין את התלות בספק אחד, בייחוד של מוצרים חיוניים. במשך שנים טיפחו מדינות מערב אירופה את הקשרים עם רוסיה, והיא מצידה הגדילה משנה לשנה את היצוא אליהן של מוצרים חיוניים, דוגמת גז. הן ראו בגז הרוסי פתרון יעיל, זול ומזהם פחות, והגדילו בעקביות את הנתח של היבוא מרוסיה. מתברר שמה שהיה טוב מאוד בעיתות שלום הפך לרע מאוד בעת מלחמה. עם הפלישה לאוקראינה חששו חלק מן המדינות מחורף קר ולכן לא היו יכולות לאפשר לעצמן להטיל סנקציות מקיפות על רוסיה, גם אם מבחינה מדינית הן רצו מאוד לפעול כך. למעשה המסקנה המתבקשת היא שהגדלת התלות בספק אחד למוצר חיוני מעניק למדינה המייצאת מנוף כלכלי ופוליטי רב ערך. על ישראל להימנע מלהיקלע למצב דומה.

מלבד המדינות, חשוב מאוד לבנות שותפויות עסקיות עם מספר רב ככל האפשר של חברות מסחריות. בעידן ששחקנים פרטיים נוטים להעניש שחקנים מדינתיים, גם חברות מסחריות יכולות לסכן את כלכלת המדינה. בגלל לחץ ציבורי כבד במערב כמעט כל החברות המערביות עזבו את רוסיה אחרי פלישתה לאוקראינה. הפגיעה בכלכלה הרוסית הייתה עצומה – צמיחה חדה ופתאומית בשיעורי האבטלה ומחסור גדול במוצרים חיוניים בשרשרת האספקה. אסור שדבר דומה יקרה בישראל בעת מלחמה.

על ישראל לשמור על רזרבות מספיקות של מטבע חוץ בתוך המדינה ועל יחס חוב־תוצר נמוך. רוסיה למדה לקח כלכלי מן המערכה בחצי האי קרים ב־2014, ולכן דאגה לפני הפלישה לאוקראינה ב־2022 לצבור רזרבות של מטבע חוץ ולהקטין ככל האפשר את החוב החיצוני. אותו לקח תקף לישראל. אם המדינה רוצה להגן ככל האפשר על היציבות הכלכלית בעת מלחמה, עליה לוודא שאין פגיעה גדולה ביכולתה לייבא מוצרים חיוניים מחו"ל. לכן נוסף לשותפויות סחר עם מדינות אחרות כדאי שתהיה לה יכולת ללוות בשווקים הפיננסיים בשערי ריבית סבירים. לקח זה חשוב תמיד, גם בתקופות שקטות, אך הוא חיוני בעת מלחמה. ללא יציבות כלכלית וללא יכולת לייבא מוצרים חיוניים מחו"ל, לא יהיה למדינת ישראל חופש פעולה אמיתי בעת מלחמה והיא תהיה תלויה בחסדי מדינות אחרות. גם במלחמת "חברות ברזל" ניכר כי לרזרבות המט"ח של ישראל הייתה תרומה משמעותית בייצוב שער המטבע הישראלי בשבועות הראשונים ללחימה. היכולת של נגיד בנק ישראל, פרופסור אמיר ירון, להשרות אמון על השווקים בימים הראשונים למלחמה הייתה חשובה

מאוד. ההתחייבות לעשות שימוש ברזרבות המט"ח בסכום של עד 30 מיליארד דולר עזרה לייצב את השקל מול הדולר האמריקני. השווקים האמינו לירון וידעו כי יש לבנק את היכולות הודות לרזרבות שעמדו על 200 מיליארד דולר.¹⁸

על ישראל להשקיע מאמצים בהסברת המדיניות שלה בכל עימות. במלחמה באוקראינה הופגנה העוצמה של הציבור הרחב ויכולתו לפעול על פי כללים שונים מן הכללים המאפיינים מדינות. לחץ ציבורי ברשתות החברתיות של צרכנים מכל רחבי העולם גרם למגזר הפרטי להחרים את רוסיה עוד לפני שהמדינות גיבשו חבילת סנקציות מקיפה. לחץ ציבורי עצום השפיע גם על תאגידים גדולים לזנוח בן לילה השקעות של שנים במשק הרוסי הגדול למען המאבק הצודק בעיניהם נגד התוקפנות הרוסית. בעבור ישראל, מדינה הסובלת כבר שנים מקריאות של שחקנים בינלאומיים לחרם נגדה, זוהי נורת אזהרה. בניגוד לסנקציות שמדינות מטילות על מדינות אחרות וההידרדרות ביחסים הדיפלומטיים המתלווה אליהן, לסנקציות המוטלות בעקבות לחץ ציבורי ברחבי העולם יש השפעות כלכליות מיידיות. כפי שהציבור הרחב ראה בהתנהלות של רוסיה תוקפנות וגרם לחברות בינלאומיות לפעול נגדה, כך חברות בינלאומיות עשויות לאמץ אמצעים דומים נגד ישראל במאבק נגדה, ולגרום לדעת הקהל לראות בו מאבק צודק.

צעד כזה נגד רוסיה לא היה פשוט משום גודלו של השוק הרוסי, אך לישראל יש נתח שוק קטן מאוד, ויהיה קל יותר לחברות עסקיות לוותר עליו אם הן יאלצו להתמודד עם חרם צרכנים גדול יותר בארץ האם או בארצות אחרות שהן פועלות בהן. לשם השוואה – למקדונלד'ס היו 850 סניפים ברוסיה, ואילו בישראל פועלים כ-200 סניפים בלבד. מדינת ישראל כבר נאלצה להתמודד עם אתגרים כאלו בעבר, בימי החרם הערבי. בעקבות החרם ירדה איכות החיים בישראל, ומעט מאוד חברות זרות פעלו בה עקב האיום של מדינות ערב כי לא יאפשרו להן לפעול בשטחן.¹⁹

יש לציין כי האיום בחרם צרכנים חוזר על עצמו כיום בצורות שונות. לדוגמה, לא פעם ניסה ארגון BDS להוציא לפועל יוזמות חרם על ישראל. אם המגזר הפרטי ירגיש מאוים יותר מבית, וחברות אמריקניות, צרפתיות או בריטיות יחששו לאבד נתח שוק מבית, לא יהיה זה מופרך לחשוב על תרחיש שבו חלק מן המגזר הפרטי הבינלאומי יחליט להטיל

¹⁸ <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001461765>

¹⁹ אולי המקרה הידוע ביותר הוא בתחום הרכב – חברת סובארו הסכימה לפעול בישראל משום שפעילותה במדינות ערב הייתה מצומצמת למדי. שאר מותגי הרכב פשוט סירבו לפעול בישראל, שמא יתממש האיום.

סנקציות על ישראל בתגובה למדיניות ישראלית שתיתפס בעיניו לא צודקת. על מדינת ישראל לבחון השלכות כלכליות של שרשרת אירועים כזו, ולהיערך למענה ראוי להן. גם אם ההסתברות לתרחיש כזה נמוכה היום, המציאות הגלובלית הדינמית, המשתנה והלא צפויה מחייבת להיערך לו.

למרות שרוסיה היא שהיתה התוקפן באוקראינה ואילו ישראל הגיבה למתקפה טרוריסטית הרסנית, יש כלפי ישראל ניסיונות לחרם מצד תאגידים רב לאומיים: עובדים מפעילים לחץ על מנהליהם, בין אם מדובר בקריאות להחרים את ישראל ומוצרים ישראלים, ובין אם זה בניסיונות לשבש את השותפות העסקית של התאגידים עם ישראל. הדוגמה הבולטת ביותר לתופעה זו היא המחאה של 600 עובדי גוגל,²⁰ שביקשו מהנהלת החברה להסיר את חסותה לכנס לקידום התעשיות הטכנולוגיות הישראליות שהתקיים בניו יורק בחודש מרץ 2024 ובמקביל קראו לבטל את "פרויקט נימבוס", חוזה מחשוב ענן עליו חתמה ממשלת ישראל מול גוגל ואמזון שנתיים לפני פתיחת המלחמה.

ישראל היא שוק קטן יחסית ולכן קיים החשש כי לחץ מן הסוג הזה עשוי להוביל לתוצאות דומות לאלה שקרו ברוסיה. בינתיים התאגידים הרב לאומיים עומדים בלחצים, וסביר שכם בעתיד איומים אלו לא יתממשו, כל עוד ישראל תפעל בשקיפות ותמשיך לפעול לפי כללי הדין הבינלאומי. ואולם הנזק הפוטנציאלי הכלכלי למשק הישראלי מצעדים דומים לאלה שנקטו תאגידים עסקיים כלפי רוסיה עלול להיות חמור בהרבה, שכן נקודת הפתיחה של רוסיה להתמודדות כלכלית עם לחץ כזה טובה בהרבה מזו של ישראל.

מן המלחמה באוקראינה אפשר ללמוד שישראל תוכל להגן על כלכלתה בעת מלחמה אם תנקוט מדיניות של חוב חיצוני נמוך, תצבור רזרבות מטבע חוץ, תגוון את מקורות האנרגיה שלה ותבנה שותפויות אסטרטגיות הן עם מדינות אחרות והן עם מספר רב ככל האפשר של חברות מסחריות בינלאומיות.